

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMMISSION POUR L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

RECUEIL DE L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

7

REDACTEUR MILORAD EKMEČIĆ

BELGRADE 2012

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

7

УРЕДНИК МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

ДУШАН БЕРИЋ

ЂОРЂЕ МИКИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

РАДОШ ЉУШИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011, на основу позитивних мишљења рецензената посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: ЗАПОН ЗАХУМСКОГ КНЕЗА ПЕТРА,
13. ВЕК

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISSN 0354-9461

НАСЛОВНА СТРАНА: ДРАГАН ТОДОРОВИЋ

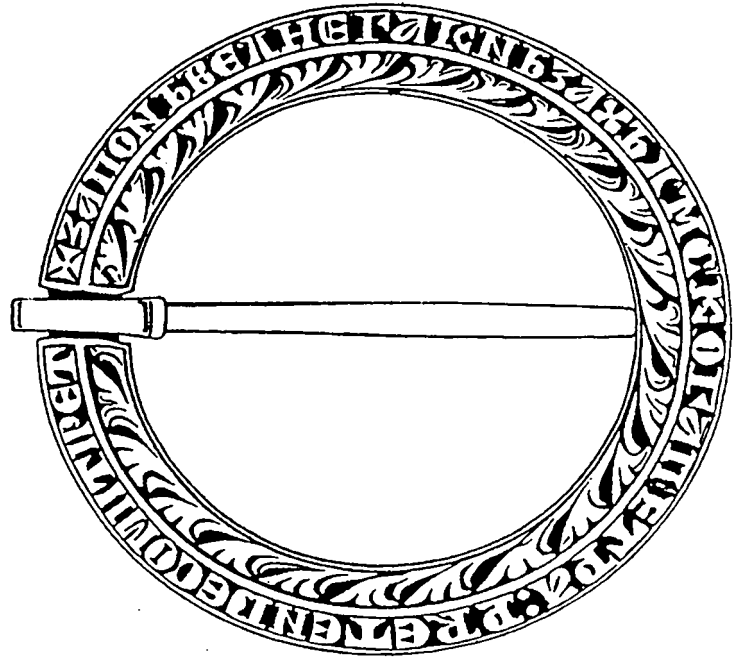
ЛЕКТОР: НЕВЕНКА ГОШИЋ

КОРЕКТОР: ВЕСНА ШУБИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПARIЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

<i>Ђуро Тошић</i>	Прилог познавању <i>монашења</i> становништва из средњовјековне Босне	1
<i>Djuro Tošić</i>	Contribution to the Knowledge of the Ordainment in Mediaeval Bosnia	28
<i>Аранђел Смиљанић</i>	Хумски жупан Познан Пурчић	29
<i>Arandjel Smiljanić</i>	District Prefect of Hum – Poznan Purčić	35
<i>Борис Бабић</i>	Византијски извори о становништву и црквеним приликама у средњовјековној Босни	37
<i>Boris Babić</i>	Bizantine Sources on Population and Church in Mediaeval Bosnia	48
<i>Срђан Рудић</i>	Петар Павловић – Војвода Хумски и Крајине	49
<i>Srdjan Rudić</i>	Petar Pavlović – Duke of Hum and Krajina	60
<i>Видан Николић</i>	Трагови средњовековног занимања <i>Крамар</i> у топонимији Босне и Херцеговине	61
<i>Видан Николич</i>	Следе средневековой профессии „крамар“ в топонимии Боснии и Герцеговины	74
<i>Миленко Јахура</i>	Пребиловци – насеље и породице	75
<i>Milenko Jahura</i>	Prebilovci – Settlements and Families	109
<i>Недељко В. Радосављевић</i> <i>Душица М. Стојковић</i>	Повеља сарајевског (дабробосанског) митрополита Пајсија о праву на сакупљање милостиње за манастир Хиландар	111
<i>Nedeljko V. Radosavljević</i> <i>Dušica M. Stojković</i>	The Charter of the Metropolitan of Sarajevo (Dabrobosanski) Pajsije on the Right to Gather Charity for the Monastery Hilandar	119
<i>Недељко В. Радосављевић</i> <i>Мирјана О. Маринковић</i>	Препис царског берата о правима чувара барутане тврђаве Јајце из 1709. године	121
<i>Nedeljko V. Radosavljević</i> <i>Mirjana O. Marinković</i>	Transcription of the Imperial <i>Berat</i> on the Rights of the Keepers of the Powder-Magazine in Jajce from 1709	133
<i>Брајислав Теиновић</i>	Европска историја на позорници устанака у Босни и Херцеговини 1804–1882.	135
<i>Bratislav Teinović</i>	European Powers Towards the Uprisings in Bosnia and Herzegovina 1804–1882	150

<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Gleb Ivanovich Uspenskii: Pis'ma iz Serbii, Letters from Serbia 1876–1877	151
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Глеб Иванович Успенски: Писма из Србије	161
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Српско-хрватско путујуће позориште Фотија Ж. Иличића	163
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Serbo-Croatian Travelling Theater Company of Fotije Ž. Iličić	172
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Three Imperial Memoranda: Cultural Policies in Bosnia-Herzegovina in the aftermath of the Berlin Peace Treaty	173
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Три царска меморандума: Просветна и верска политика у Босни и Херцеговини после Берлинског мировног уговора	189
<i>Ненад Урић</i>	Прилог за повест породице Глигорија Јефтановића у турско доба	191
<i>Nenad Urić</i>	Contribution to the History of the Family of Gligorije Jeftanović in Turkish Period	237
<i>Боривоје Милошевић</i>	Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године	239
<i>Borivoje Milošević</i>	Clergy of Bosanska Krajina in the Uprising of 1875–1878	255
<i>Александар Растовић</i>	Један опис Босне и Херцеговине Вилијема Милера из 1898. године	257
<i>Aleksandar Rastović</i>	Description of Bosnia and Herzegovina Published in 1898 by William Miller	265
<i>Драга Масиловић</i>	Др Никола Стојановић између српства и југословенства	267
<i>Draga Mastilović</i>	Dr Nikola Stojanović between Serbia and Yugoslavia	299
<i>Ђорђе Микић</i>	Босански Устав – „Штатут“ из 1910.	301
<i>Djordje Mikić</i>	Bosnian Constitution – “Statut” of 1910 (First Politics)	319
<i>Горан Латиновић</i>	Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900–2010)	321
<i>Goran Latinović</i>	Territorial Organization of the Serbian Orthodox Church in Bosanska Krajina (1900–2010)	333
<i>Драган Шућур</i>	Бањалучка епархија од 1953. до 1961. године	335
<i>Dragan Šućur</i>	The Diocese of Banjaluka (1953–1961)	382
<i>Миле Станић</i>	Списак Хрвата и муслимана који су учествовали у одвођењу и убијању Срба у Мостару и околини	383
<i>Mile Stanić</i>	The List of the Croats and Muslims who Participated in Taking Away and Killing of the Serbs in Mostar and the Surroundings	399
<i>В. А. Артамонов</i>	Србы и Турецко-Русская война 1710–1713 г. (К 300-летию русско-сербского боевого содружества)	401
<i>В. А. Артамонов</i>	Срби и турско-руски рат 1710–1713. године (Поводом 300-годишњице руско-српског војног савезништва)	417

БОСАНСКИ УСТАВ – „ШТАТУТ“ ИЗ 1910

БОРЂЕ МИКИЋ

Апстракт. – За Босански устав 1910, чија је годишњица била 2010, наши преци су, у недостатку бољег, живели, борили се и умирали. Он је за њих, као и данашњи устав за нас, био знак слободе, закона и реда. Зато је стогодишњица овог Устава, чији су доносиоци били странци, важна и за данашње уставно питање у Босни и Херцеговини.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Босански устав, Беч, Пешта, Аустрија, Угарска, Срби, Муслимани, Хрвати, Босански сабор, Данило Димовић, Глигорије Јефтановић, Никола Стојановић.

Изучавање стогодишњице првог Босанског устава – „Штатута“, који је Аустроугарска даровала Босни и Херцеговини и његово поклапање са разговорима о реформама Дејтонског устава, који су после грађанског рата донели 1995. странци – требало би повезати са укупном историјом њене уставности. Ако се изузме средњовековна Босна,¹ каснија уставност или је страна или окупациона, или је, као у Краљевини и Социјалистичкој Југославији увезана у заједнички устав. Чак је и устав самосталне Босне и Херцеговине из 1991. донет у споразуму са странцима, који је резултирао грађанским ратом 1992–1995. Да се историја не би поновила, не би се у данашњим разговорима о реформи и доношењу новог устава смеле јавити дилеме које су постојале код савременика Босанског устава из 1910. године, као што су питања да ли је он „Устав“ или „Штатут“. Теоретичари, правници и политичари из времена Босанског устава нису улазили у његову „друштвено-политичку позадину и практичну примену“, нити су се трудили да ту позадину расветле.² Они су видели и у „октроисаном уставном решењу добро решење“, као што су и у Дејтонском уставу такво решење видели представници муслиманско-хрватске стране, и супротно Срби из Републике Српске, да би се касније погледи променили. Као што је Босански устав из 1910. изражавао аустроугарску коло-

1 Михаило Ј. Динић, Државни сабори средњовековне Босне, САН, књ. ССXXXI, Београд 1955.

2 Ise Kršnjavi, Die Bosnisch-hercegowinisch Ferffassung, у: *Oesterreische Rundschau*, Bd. 23, Wien 1910, 31; *Свечано проглашење устава за Босну и Херцеговину*, Браник, Нови Сад, бр. 26, 1910, 31.

нијалну политику и верски и етнички подељено унутрашње друштво земље, тако је и Дејтонски устав санкционисао подељено – верски, етнички и политички – друштво у наметнутом грађанском рату. Зато би реформатори Дејтонског устава, као и сваког устава, требало да воде рачуна да и нови устав сачува изражено друштво које је већ подељено, како се не би поново компликовало.

За разлику од Босанског устава из 1910, чију је анализу „уставног текста“ обрадио Тодор Крушевац,³ а на основу архивских истраживања укупну друштвену проблематику са уставним принципима и мотивима, обрађивали Хамдија Капицић,⁴ Мустафа Имамовић,⁵ Цевад Јузбашић,⁶ и још узгред Милорад Екмечић,⁷ Дејтонски устав научно ангажује највише Снежану Савић,⁸ махом у сукобима и спорењима неких политичара и теоретичара.

С обзиром на фазе у којима је текло доношење Дејтонског устава, овај рад је подељен на припреме, израду принципа и на само доношење Устава са његовим уставним оквирима.

Припреме доношења устава у Монархији започеле су 1903. последице смрти дугогодишњег „господара“ Босне и Херцеговине, заједничког министра финансија, Бењамина Калаја,⁹ и завођења новог управног апарата на челу са бароном Стефаном Буријаном, као заједничким министром финансија, који ће довести постепено до ликвидације аустроугарског окупационог режима у Босни и Херцеговини.

Разлози доношења Устава били су унутрашња ситуација у покрајинама и међународни положај Монархије. У покрајинама више нису одговарали ранији облици друштвеног кретања, нити окупациона политика у формама и схватањима. Изграђени капиталистички односи у покрајинама, снажни продор страног капитала све више су заоштравали класне супротности и изазивали националне борбе.

Као производ ојачале капиталистичке привреде јавила се модерна радничка класа, синдикално организовање и бројни штрајкови. Уста-

3 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava iz 1910. godine*, *Pregled*, Sarajevo, br. 10, 1955, 189–196.

4 Хамдија Капицић, Припремање уставног периода у Босни и Херцеговини (1908–1910), у: *Годишњак историјској друштва Босне и Херцеговине*, X, (1949–1959), Сарајево 1959, 121–165; Исти, *Diskusija o državnompravnom položaju Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave*, у: *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, knj. IV–V, Sarajevo 1965; Исти, *Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi)*, *Pregled*, br. 2, Sarajevo 1972, 175–195.

5 Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Sarajevo 2007, 1–324.

6 Dževad Juzbašić, *Aneksija i problem donošenja Zemaljskog ustava (statuta) za Bosnu i Hercegovinu*, ANU BiH, *Godišnjak*, 36, Sarajevo 2009, 183–219.

7 Милорад Екмечић, Национални покрет у Босни и Херцеговини, у: *Историја српског народа VI–1*, Београд 2000, 604–648; Исти, *Стиварање Југославије*, књ. II, Београд 1998, 618.

8 Снежана Савић, *Република Српска после Дејтона*, Бањалука 1999, 13–117.

9 Тодор Крушевац, *Сарајево под аустро-угарском управом 1878–1918*, Сарајево 1960, 324–325.

јало је и сељаштво против феудалног притиска и тражило решење кметских феудалних односа.

Оснажена домаћа буржоазија, са банкама, привредним организацијама и друштвима, свесна своје друштвене и политичке улоге у култури и просвети, одупрла се страном капитализму и најезди до сељеника. У јавном животу се појавио и први нараштај домаће факултетске интелигенције, под чијим утицајем се формирају и шире политички програми на националној основи, са захтевом за демократизацију друштвеног живота и јавне управе.

Политичку борбу повела је борба Срба и муслимана за црквеношколску самоуправу и измене политичког курса у Србији и Хрватској 1903, који су нагостили нову либералну еру. Она је у Хрватској довела до тзв. „новог курса“. Пред Турску су велике силе ставиле питање реформи у њеном европском делу.¹⁰

Суочавајући се са свим тим и плашећи се народног незадовољства, и уједно чувајући освајачке планове на Балкану, бечки владајући кругови одлучили су да Калајев апсолутистички систем постепено замене либералнијим. Уместо нереалног Калајевог бошњаклука, допустили су у Босни и Херцеговини слободније српство и хрватство.

Као челник нове Монархијине политике у Босни и Херцеговини, барон Буријан већ 1904. путује кроз Босну. По повратку дао је у делегацијама изјаву да ће у покрајинама увести самоуправу, уз постепено стварање демократских установа, најприје увођењем средњих и окружних скупштина, а затим и Саборе, као земаљско представничко тело.¹¹

Наговештаји барона Буријана довели су до активирања политичког живота у земљи, што се видно одразило на појаву домаћих листова, јачег синдикалног организовања радништва, тражење слободе штампе, збора и договора, као и стварање првих политичких организација. У тој политици, новонастала факултетска интелигенција нашла се у опозицији према старим вођама Срба у десетогодишњој аутономној борби због њихове попустљивости, тражећи да се покрет прошири и претвори у борбу за политичку организацију српског народа, која би према режиму заузела крајње опозициони став.¹²

Код Срба су ова политичка превирања потрајала до средине 1907, када се, под вођством интелигенције, приступило стварању Српске народне организације. И муслимански покрет је у међувремену пребродио кризу у којој се нашао после присилног изгнанства вође њиховог аутономног покрета муфтије Џабића. Његов хрватски оријентисан део интелигенције развијао се кроз лист *Бехар*, а српски оријентисани кроз културно-просветно друштво Гајрет. Од састанка обновљеног муслиманског покрета у Славонском Броду 1906. он добија изразито политичко обележје оснивањем Муслиманске народне организације и споразумом са Србима. Тежње босанских Хрвата усмерене су на прикључење Босне и Херцеговине Хрватској.¹³

¹⁰ Коста Милутиновић, Хрватско-српска коалиција, у: *Историја српског народа VI-1*, Београд 2000, 432–439.

¹¹ Тодор Крушевац, *Сарајево...*, 326–327.

¹² *Истио*, 327–328.

¹³ *Истио*, 328–329.

Са степеном ублажавања управног апсолутизма, без икакве журбе, без мењања прописа, потпуно у духу и према пројекцијама бившег управљача Калаја, повели су почетком 1906. готово сви књижевници, публицисти и новинари из Босне и Херцеговине акцију за слободу штампе, збора и договора. Иако нису били потпуно сложни, они су упутили заједничку представку министру Буријану. Пробуђени раднички покрет води 1905. „генерални штрајк“ у који се укључује српски лист и група „Дан“ и његов сарадник Петар Кочић.¹⁴

По завршетку штрајка акцију настављају сељаци за своје „реформске тежње“. Хрвати окупљени на скупу у Доцу код Травника 16. августа 1906. доносе меморандум „о прикључењу Босне и Херцеговине Хрватској“, што је био „пробни балон за анексију“. Због тога је он изазвао велико узбуђење Срба и мухамеданаца, а босанска омладина која се школовала у Бечу тражила је самосталност Босне и Херцеговине.¹⁵

Почетком 1907. покренуто је неколико листова. Срби покрећу, поред листа „Српска ријеч“ и „Дана“ из 1905. у Мостару – „Народ“ и Бањалуци – „Отаџбину“. То је 1907. резултирало стварањем Српске народне организације на идејама тзв. „реалног национализма и политичке демократије“, која је изражавала схватање српске интелигенције о основним политичким и друштвеним проблемима тог времена.¹⁶ Поред ове српске организације, једна група Срба основала је своју политичку групу – Српску самосталну странку са др Лазаром Димитријевићем на челу.¹⁷ Хрвати су у новембру 1907. основали Хрватску народну заједницу са листом „Хрватски дневник“.¹⁸

У овој ситуацији министар Буријан заноси се својим реформама све до Младотурске револуције у јулу 1908, која је, због турског суверенитета над Босном и Херцеговином, према одлуци Берлинског конгреса, наметнула Аустроугарској неопходност анексије окупираних покрајина, чиме је требало над њима успоставити суверенитет цара Фрање Јосифа.¹⁹

У међувремену, Буријан је био и против било каквог „представничког система“ у Босни и Херцеговини, који је наметао „нови курс“ из Хрватске на челу са новооснованом Хрватско-српском коалицијом.

Буријан је на пленарној седници мађарских делегација 25. новембра 1906, слушајући делегата Толимгера о грешкама Монархије у бал-

14 Исти, *Петар Кочић*, Београд 1951, 100; Њлас Hadžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914*, Sarajevo 1980, 316–320.

15 Тодор Крушевац, *Сарајево...*, 335, 341.

16 *Исто*, 338; Никола Стојановић, Босанско-херцеговачка политика од 1903–1914. године, у: *Босна и Херцеговина под аустроугарском управом*, Београд 1938, 102–164; Исти, *Босанска криза 1908–1914*, Сарајево, 1958, 74; Владимир Ћоровић, *Политичке прилике у Босни и Херцеговини*, Београд 1939, 73.

17 Тодор Крушевац, *Сарајево...*, 340–341; Mirjana Gross, *Hrvatska politika u BiH 1878–1914*, у: *Historijski zbornik*, XIX–XX, Zagreb 1966/67, 32–35.

18 Тодор Крушевац, *Сарајево...*, 341.

19 Đorđe Mikić, *Bosna i Hercegovina između Austro-Ugarske i Turskog Carstva u aneksionalnoj krizi*, ANU BiH, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije BiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 29, Sraajevo 1981, 190–199.

канској политици, недовољном вођењу рачуна о народним осећајима и о расправама између обеју држава Монархије, прихватио све посланикове аргументе, осим захтева за „представнички систем“, а које је све довео у везу са својом „новозаведеном политиком“.

Правдајући од почетка босанску управу у сузбијању антагонизма између „појединих вероисповјести“, Буријан је истакао да је од када је он на челу управе непрестано радио на ублажавању постојећих противречности и да је „у томе у неколико успео“.²⁰ Пошао је од аргумента да је најпре окончао наслеђену борбу Срба за црквеношколску самоуправу Уредбом из 1905, којом је успостављена нова „организација црквене управе“,²¹ и тражења решења „верских односа мухамеданаца“.²²

У вези са сузбијањем спољних утицаја, „нарочито преко Дрине“, тј. из Србије, рекао је да је увидео да се „политичке тежње у Босни и Херцеговини не могу мерити на златним теразијама, због тога што им недостају фини тегови и што се босанском становништву уопште не може дати никакво политичко обележје“.

За пут којим је ишао у увођењу „народног представништва“ које је тренутно одбијао и није могао да одреди рок, Буријан је тражио да се то питање „остави њему и управи“, да они оцене „када је време“ и да ли су ту „све погодбе за остварење ове идеје“. Био је сигуран у „ставу за двоје“: прво, „да управа неће пропустити све што буде потребно за остварење ове установе у окупационим областима“ и друго „да се за тада још не осјећа тако јака потреба за увођење народног представништва, као што је то исказано“.²³

Уместо увођења „народног представништва“, барон Буријан је рекао да је приступио пројектима „Закон о штампи“, укидању „превентивне цензуре“, зависно од „потребне умерености штампе“, „проширењу аутономије варошких општина“, коју су већ са извесним правима имали Сарајево и Мостар, и да се нада да ће је добити и други градови када се створе сви други услови на једној широкој основи којој је темељ „уређење сеоских општина“, тамо где постоје „извјесне установе“, али и извео „паушалирање десетине“ у многим окрузима, са очекивањем да се у следећој години уведе у целој земљи. Намеравао је да укине „работу“ (кулук) који је постојао факултативно. За пројектовани „Закон о поданству“ истакао је да му је циљ да штити народ од падања у пролетаријат, а да ће „Закон о унутрашњој колонизацији“ дати народу земљу, ако је нема, и да ће „Закон о шумским просторима“ штитити народ који нема шуме. У спремању „Закон о зеленашима“ очекивао је да их сузбије, за „Закон о реформиса-

20 Архив Србије, Београд, Министарство иностраних дела, Генерални конзулат Будимпешта И/4–IX, Будимпешта 25. новембар 1906, пов. бр. 146 (1994). У даљем тексту: АС, МИД.

21 Божо Маџар, *Покрећ Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево 1982, 414–417.

22 Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980, 207–275.

23 АС, МИД, Генерални конзулат Будимпешта, Будимпешта 25. новембар 1906, бр. 146 (1994).

њу школства“ – да повећа број школа, док је „Споразумом са војним министарством“ желео да добије надлежност над поштом и телеграфом. Дао је нагласак на сузбијању тежње појединих вероисповести да „добију превагу над другима“, борби са „незадовољницима“ из реда „природно развијених кругова“ онемогућавањем дозволе да се „политички групишу и оријентишу“, са материјално незадовољним сељацима, којих је било 90 посто, желео је да свој напредак побољшају бољим ценама производа, јачим сточним извозом и не видним бављењем политичким тежњама,

Са Толимгеровим приговором да су окупиране земље „потпуно затворене према Хрватској, Славонији и Далмацији“ Буријан се није сложио. Навео је њихов јак саобраћај, железничке везе, жив промет и читав низ узајамних утицаја и интереса са босанским оштинама дуж Саве. Није разумео делегатове наводе о „покушајима агитационих експонената да у народ унесу извесно незадовољство и да га подстичу на жалбе“.

Делегатове примедбе на изгнанство редактора спрских и хрватских новинара у Сарајеву, утолико мање што је тамо постојала „превентивна цензура“ и што је Земаљска влада била увек у могућности да сузбије сваку неповољну изјаву преко штампе, Буријан није прихватио. Порицао је „постојање некакве центрифугалне тенденције код Срба и мухамеданаца у Босни“, тиме што он није „био у стању да такве тенденције открије“, додајући да у „случају постојања извјесне појаве“ за њу се „не може тврдити да је она ухватила у народу икаквог коријена, чак ни на граници Дрине, где се не показује никаква тежња за гравитирањем преко Дрине“. Признавао је Хрватима лојалност, а порицао то да „они сами могу претендовати на монопол лојалности“. За мухамеданце, за које каже, да су „гледали Цариград као свој религиозни центар“, сматра да су „потпуно свесни тога да су аустријски Словени и да најјачу заштиту своје имовине и живота могу наћи само у Босни“. На крају је закључио да „све три вјероисповјести морају бити третиране потпуно подједнако“. ²⁴

Ове Буријанове пројекције прекинула је Младотурска револуција и аустроугарски страх да се Турска – на основу задржаних султанових суверених права на Босну и Херцеговину, и на основу Устава од 1876, када је она била у саставу Османлија, не почне мешати у покрајине и не доведе до узнемирења пораслих политичких духова у самој Босни и Херцеговини.²⁵ Услед тога је Монархија пришла припреми анексије окупираних области, протезању на њих суверених права цара Фрање Јосифа и припремама за доношење Устава и успостављање Сабора.

У циљу испитивања реаговања на анексију, у августу 1908, иза Младотурске револуције био је у Босни и Херцеговини Бечлија, некадашњи сарајевски адвокат Бертхолд Краса. Прве вести о анексији код

²⁴ Исто.

²⁵ Опширно: Ђорђе Микић, *Аустро-Угарска и Младотурци 1908*, Бањалука 1983; Н. Husinski, *Die „Reiscspost“ und die Osterreichische Balkanpolitik in der Jahren 1908–1909*, Wien 1947, 78; Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1936, 131; Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo 1968, 59.

политичког вођства и Срба и муслимана које је износила „чаршија“ говориле су само о „избегавању сукоба“. Иза тога су Срби и муслимани образовали заједнички „уставни одбор“ који су сачињавале старе вође. Делатност овог одбора била је од мањег значаја и у вези са уставном акцијом у земљи и са мјеродавним аустроугарским круговима.²⁶

У отпочињању припрема за анексију и доношење Устава, министар Буријан је био и даље против уставности. Он је у априлу 1908, предлажући цару анексију Босне и Херцеговине, сугерисао да „компетенције будућег устава и сабора буду тамо гдје почињу интереси целине, који су у исто време и интереси појединаца“.²⁷ У вези са Уставом Буријан је често говорио адвокату Данилу Димовићу: „Народ није зрео. У Босни треба одоздо почети. Пирамида се тако гради, а не са врха. Прво нека дође општинска самоуправа, па онда окружна скупштина, и на крају парламент“.²⁸

Када је у септембру 1908. Буријан боравио на Илици с циљем припрема прогласа анексије и уставног уређења покрајине, сузбијања очекиваног узнемирења духова и ублажавања антианексионог револуционарног расположења, организовао је разговор са српском и муслиманском делегацијом. Обећао им је да ће се „приликом израде устава водити рачуна о интересима целине и свих становника, као и да ће се даљим изграђивањем уредаба у Босни и Херцеговини осигурати грађанска права која уживају и остали народи Монархије“.²⁹ Буријанови саговорници на Илици су се опирали анексији и тражили устав, без мијењања државноправног питања. Глигорије Јефтановић, вођа Срба у покрету за црквено-школску аутономију, нагласио је да се „они боје да ће им се дати октроисани устав“. На то је министар узвратио „да се законске уредбе неће доносити путем октроја, да ће представници Босне и Херцеговине у будућем народном представништву имати прилике да говоре о својим потребама“.³⁰

У анексионој и уставној прокламацији 5. октобра 1908. цар Фрањо Јосиф је у вези са уставом изложио „основе уставних начела“. Он је у писму, које је убрзо упутио министру Буријану, пројектовао целу уставну филозофију и физиономију која је требало да буде у служби дуализма Монархије и њених интереса у покрајинама а не у интересу Босне и Херцеговина. То је проузроковало да се и у пројектовању устава и у уставу нађе више „политичких интереса“ Монархије, а мање „права“ покрајина. Извршавајући царска упутства, министар Буријан је, као уставни творац, у Уставу спровео пројекте својих интереса дуалистичке политике.³¹ Не гледајући интересе Монархије у пројектовању и доношењу устава „са полупарламентарним режимом“, можда Данило Димовић није потпуно у праву када каже и ту-

26 Тодор Крушевац, *Сарајево...*, 341.

27 Хамдија Капицић, *Припреме уставног периода у Босни и Херцеговини*, 130.

28 Данило Димовић, *Из мојих усјомена: Босански сабор, како је постојао, радио и престао*, Правда, Београд, Ускрс 1937.

29 Хамдија Капицић, *Припреме уставног периода у Босни и Херцеговини*, 130.

30 *Исти*, 122–123.

31 *Исти*, 130.

мачи да је увођење Босанског устава 1910. текло „разликом и степеном тежње ка уставности код њена три главна народа“. Напомиње да је код Срба у Босни и Херцеговини „била јака тежња за уставношћу и парламентаризмом, највише зато што су се надали демократској слободној уставности, и што су мислили да ће Срби у политичкој и парламентарној борби заузети оне положаје који су им по развиту, снази и броју припадали“.

За католике Хрвате Димовић наводи: „Само који јачи интелектуалац тражио је устав и парламент, док су широке народне масе биле индиферентне“. За муслимане истиче да су „имали веома мали број интелигенције који би могао на политичку арену, јер су их у то доба водили бегови у политици и хоће у вјери. Они су мало зазирали од парламентаризма, бојећи се да ће „Власи и Шокци“ добити премоћ и решавати аграрно питање итд.“ Према Димовићу, положај муслимана је био збиља тежак. Имајући у виду то да су Срби „упирали своје погледе у Србију, Црну Гору и Русију“, да су се Хрвати „надали тријализму из Беча преко Загреба“, Димовић се питао „шта да муслимани очекују и куда да гледају погледом наде, у Пешту – туђ свет, у Турску – она је послуже анексије јасно потонула и губила се“.

На крају, он је из ових разлога закључио: „Јаког покрета из свих делова народа за уставност није било. Она је захтевана и тражена, али не и борбом и жртвама, него речима и чланцима“.³²

Питајући се зашто су се народне вође грађанских политичких група мириле са Уставом чија су рјешења била неодговарајућа, Димовић одговара и закључује да су групе, иако су са нестрпљењем очекивале „објављивање првог Босанског устава“, биле уверене „да ће он земљи донети велико политичко олакшање“ и зато се нису „претјерано бринули о садржају обећаног устава, нити су нарочито инсистирали на обиму права која ће им бити зајамчена. Њима је најважније било“, каже Димовић, „да се устав што прије добије, без обзира на то какав ће он бити“. Не показујући интересовање да само сарађују на уставу, он каже да су опортунистичке вође израду и објављивање устава „препустили страним властодршцима“. Њихову свест су оптерећивала, наводи даље Димовић, „дугогодишња и у сјећању свјежа искуства из времена апсолутизма, што је, уједно стварало идеалну представу о уставу. Вјеровали су да он, не само што ће да смијени омрзнута апсолутистички режим, него да има и магичну моћ да отклони све политичке невоље“. Иако је и Димовић био каснији припадник опортуниста, он је наглашавао да тај опортунизам „не оправдава пасивност политичких вођстава у уставном питању“, иако их унеколико разумљивијим чини вера у „потпуно стабилизовање туђинске власти“. Закључио је да су „корјени њихове прилагодљивости и опортунизма били много дубљи“.³³

Димовић се осврнуо и на став Беча и Пеште у вези са уставношћу у Босни и Херцеговини. При томе је приметио да тамо није била сазрела мисао о акцији и да нико није ни помишљао на уставност и парламент. Према њему, аустријски и мађарски државници и сам цар, осећали су да је „анексија једнострано кршење Берлинског уговора,

³² Данило Димовић, *Из мојих усјомена: Босански сабор*.

³³ *Исти*.

па су давањем устава хтјели да на један ружан међународни чин залијепе етикету уставних слобода и парламентаризма баш у Босни и да се похвале пред цијелим свијетом, како је Босна дигнута у ред уставотворних и парламентарних покрајина“.³⁴

Као што је „немоћно и неактивно политичко вођство заузело став ишчекивања и пропустило да се изјасни у име народа, ни аустроугарски владајући кругови нису се при изради и доношењу устава много обазирали на народне жеље и потребе. Такво њихово држање било је мотивисано чињеницом да „нису имали других обавеза о завођењу уставности у Босни и Херцеговини, осим обећања датог у прогласу о анексији да ће дати устав“. И када су се одлучили на давање устава, делимично „под притиском европске јавности“, властодршци су се, каже Тодор Крушевац, трудили да у уставу који су сами према властитим интересима и доносили и израђивали, што више ограниче народна права. При томе су „полазили од своје омиљене пјесме о тзв. пирамидалној уставности, према којој ће се минимална уставна права, већ зајамчена овим уставом, постепено проширивати новим демократским установама и у виду поклона давати народу“. Користили су се мислима протуреним у свет, да у Босни и Херцеговини, услед верске поцепаности и културне заосталости, народ није способан да има политичка права и да слободно ужива благодети демократских установа. Имајући то у виду, аустроугарска власт је тврдила да је прокламовани облик „ограничене уставности посљедица културне заосталости народа“. Мада то нико није могао да оспори, то је било у ствари „само надмено турсорисање страних управљача, у циљу обезбјеђења сопствених завојевачких интереса“.³⁵

Да би се у Уставу реализовала аустроугарска политика, а народна страна бар чула и привидно задовољила, властодршци су почетком 1909. организовали у Сарајеву неку врсту „анкете“, којом су њеним учесницима доставили на мишљење нацрт устава. Анкета је одржана под окриљем шефа Земаљске владе Босне и Херцеговине барона Бенка. На анкету су позвани само појединци, и изостављена су вођства новоформираних народних политичких група. Како је анкета имала свечани декларативни карактер, она је прошла уз незнатну дискусију.³⁶ Никола Стојановић је у име Срба, одмах по Бенковом говору, изјавио да се он и његови другови повлаче, да СНО, која није позвана, одбацује предложене уставне одредбе и да остаје на принципима садржаним у свом програму. Организација је била спремна да учествује у проширеној анкети, али је влада предлог одбила. И позвани представници МНО – Фирдус, Миралем и Карабег, нису дошли ни на прву седницу анкете, а свој уставни програм формулисали су у седам тачака.³⁷

У анкети је српске представнике предводио Данило Димовић, а учеснике муслимане из Муслиманске самосталне странке Есад еф. Ку-

34 *Исти*.

35 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 189–190.

36 Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvoj*, 257–259.

37 *Исти*, 259–262; *Исти*, *Osnivanje i program Srpske narodne organizacije u Bosni i Hercegovini 1907. godine*, Istorija XX veka, knj. XII, Beograd 1972, 85–112.

ловић, градоначелник Сарајева. Димовић се са осталим Србима, учесницима у анкети, залагао за „регулисање аграрног питања, укидање предвиђеног куријалног система у Уставу за образовање Сабора и за опште директно право гласа“.³⁸ У анкети су прихваћени првенствено ставови муслиманских феудалаца из Самосталне странке.³⁹ Хрвати су у свему подржали Бенка и анкету.⁴⁰

Добра страна анкете била је у томе што је омогућила да и пре објављивања устава буду познате основне уставне одредбе, које су потом разматране у јавности, па и критички просуђиване.⁴¹

Припреме уставног нацрта и самог устава текле су у току анексионе кризе и после ње – до 1909. Сводиле су се на аустроугарске политичке, државне и научне кругове, и на ретке представнике Босне и Херцеговине. У борби Буријана „свим средствима“ да се у уставу очува „позитиван интерес Монархије у Босни и Херцеговини“ рад на усвајању устава је текао правцем везаним за „царско писмо“ од 5. октобра 1908. и резолуцију Царевинског вијећа од 18. децембра исте године, који су захтевали да се у споразуму „са повјереницима становништва створи такав темељан земаљски закон који ће зајемчити уставне слободе и перспективе Босни и Херцеговини“. На основу овога је 5. јануара 1909. израђена информација за председнике влада Аустрије и Мађарске и Министарство спољних послова. У њој је заједнички министар финансија Буријан навео „да ће он у уставним приједлозима који су се налазили у пуној изradi водити рачуна о равноправним потребама једне за живот способне самоуправе и осигурање интереса Монархије, нагодбених закона и закона Босне и Херцеговине 1879. и 1880“.⁴² Били су то Закон о укључењу Босне и Херцеговине у аустроугарско царинско подручје и Закон о управи Босне и Херцеговине.⁴³

Као и уставни нацрт, и његов назив се међу ствараоцима и приређивачима суочио у политичким циљевима са бројним дилемама, али не и у томе, да не буде у служби Монархије. У разговорима у Министарству спољних послова од средине 1909. и смиривања анексионе кризе, одобрен је начин уставног документа Босне и Херцеговине, који је на немачком језику гласио *Landesstatut*, што би се могло превести као земаљски статут. С таквом формулацијом су се сложиле владе Аустрије, Угарске и Министарство рата. Професор Јосиф Редлих је предлагао да се устав зове земаљски устав, а ако против тога постоје политички и државноправни разлози да се назове земаљска правила. За тај назив аустријска Влада је држала да изједначава уставну повељу Босне и Херцеговине са уставним правилима аустријских крунских земаља. Сматрала је да би ознака земаљски

³⁸ Данило Димовић, *Из мојих усјомена: Босански сабор*.

³⁹ Хамдија Капићић, *Припремање уставног периода у Босни и Херцеговини*, 148.

⁴⁰ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvoj*, 262.

⁴¹ Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 191.

⁴² Dževad Juzbašić, *Aneksija i problemi donošenja Zemaljskog ustava*, 193–194.

⁴³ Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2001, 40–42.

устав могла да изазове далекосежне уставно-политичке аспирације, с обзиром на то да Босна у уставном нацрту „није имала битан дио устава, одговорну владу и законодавство о заједнички договореним пословима“. Због тога је аустријска Влада сматрала да устав треба да задржи израз „статут“ и да се томе дода – „о опћим грађанским правима земаљских припадника и о сабору, тако да се из наслова види да је ријеч о статуту важног садржаја“.

Супротно томе, Министарство спољних послова из више разлога залагало се за назив земаљски устав. У преписци између заједничког министра финансија Буријана и председника аустријске Владе Бинерта, крајем 1908. и почетком 1909, а понекад и у 1910, говори се о „уставном стању и уставном уређењу“. На крају је, на Буријанов предлог, дефинисан нацрт документа на седници Заједничког министарства 6. септембра 1909, тако што је на немачком језику гласио: Земаљски статут за Босну и Херцеговину, а превод на српски је говорио о уставу. Пуни споразум о називу постигнут је на седници заједничког министарског вијећа 12. фебруара 1910. Тада је утврђен назив земаљски статут на немачком језику и земаљски устав (на српском језику).⁴⁴

На начелима која су дефинисале владе Аустрије и Угарске у споразуму са заједничким министарствима, израда устава је поверена најбољем правнику босанске владе Адалберту Шеку. Устав је дело заједничког министра Буријана, који се борио свим средствима „да очува позитиван интерес Монархије у Босни и Херцеговини“.⁴⁵ У истом правцу ангажовао се и посланик у Бечком парламенту Ј. М. Бернрајтер. Он је са својим друговима у Горњем дому Царевинског већа позвао 4. јуна 1909. аустријску Владу да утиче на уређење „подесне организације врховне управе у анектираној земљи“, која је требало да буде таква „да чувајући право на самоопредјељење БиХ у њеним властитим пословима, гарантује интересе цијеле Монархије и обију њених половина“. Овај предлог је у суштини имао циљ „стварање нове институције, која би требало да буде сурогат за ново мјесто у оквиру Заједничког министарства, како би се елиминисао доминирајући утицај заједничког министра финансија, јер су то мјесто заузимали Мађари“. Тај, као и сличан покушај војних кругова није могао да успе, јер је био супротан нагодбеним законима.⁴⁶

После анексије и у току израде устава пробудили су се и домаћи политичари, а Срби први. Као и пред анкету, састали су се у мају 1909. код свог вође Глигорија М. Јефтановића „да заузму становиште“. За разлику од првог састанка, када се није могло казати да неће „суделовати по закону“ који је тако уско везан са анексијом и када је за несуделовање нађен разлог у томе „да се ништа мењати не може“, да се „упливисати ни кориговати неће моћи“, па чему онда учешће у политичко-театралној представи, сада, после годину дана од анексије и смиривања међународне кризе и опстанка анексионе „жаоке“, они се саветују код Јефтановића и питају „шта да се чини како Устав

44 Dževad Juzbašić, *Aneksija i problemi donošenja Zemaljskog ustava*, 202–203.

45 Данило Димовић, *Из мојих усјомена: Босански сабор*.

46 Dževad Juzbašić, *Aneksija i problemi donošenja Zemaljskog ustava*, 201–202.

не би био сувише реакционаран и да Срби не буду оштећени“. Донесена су три закључка. Први је да од Срба оду у Беч вође Јефтановић и Шола. Други, да се претходно позову муслимани, који су се на позив, сваки од њих, изговарали на посебан начин: „Један је јавио да ће му се неколико крава телити, па да не може на пут“. Трећи закључак био је да адвокат Димовић у Беч раније отпутује, да се информише о свему, а да вође накнадно дођу.

Димовић се по доласку у Беч одмах састао са Буријаном, Хоровецом и Шеком, који је завршавао последњу верзију устава. Потом је отишао у Парламент и потражио вође Чеха, хришћанских социјалиста (који су владали) и социјалних демократа. Будући да се потпуно информисао, могао је дати, чим су у Беч стигли Јефтановић, Шола и накнадно укључени др Емил Гаврила, јасну слику збивања. У обиласку свих утицајних државника тражили су корекције устава, али узалуд. Сви су говорили како је ово већ велики напредак, па би штета било да се компликацијама ствар растегне.⁴⁷

Мирећи се са тим, Јефтановић је, после боравка у Београду, у јулу 1909. израдио програм СНО, у коме је постављен циљ „остварења самосталности Босне и Херцеговине преко босанског парламента и сарадње са муслиманском политиком, уместо дотадашњег позивања на султанов суверенитет и међународни мандат“.⁴⁸ Грађански политичари, захваћени идејом тзв. реалполитике, као и интелектуалци у БиХ, прихватили су Устав као свршену чињеницу. Веровали су да у „земљи почиње једна нова политичка ера и да им и ограничени устав пружа довољно могућности за рад на народним стварима“. Никола Стојановић, иако је држао да је у „Уставу бирократски начин управљања потпуно заштићен и да је Сабор скоро један обичан савет“, сматрао је да „ваља од њега створити базу за будући рад“. Изјављивао је како је циљ његове СНО да „створи самосталност Босне и Херцеговине“.

У уставним расправама Срби су осуђивали начин на који је замишљен будући парламент и његово верско и класно обележје, по којем они не би били у Сабору заступљени „сразмјерно према броју становника у покрајини“, Парламентарно недемократско обележје Устава осуђивала је, поред СНО и Социјалдемократска странка Босне и Херцеговине.⁴⁹

Политичко вођство БиХ, иако није било задовољно многим одредбама устава, уместо да води акције у народу за проширење уставних права, ломило је копља међу собом „једино о томе која ће народна група добити неког посланика или вирилисту више, што је у том моменту било заиста од споредне важности“.

Након давања изјаве српске групе у Бечу у мају 1909. о лојалности и признању стања створеног анексијом, слично су поступили и представници МНО пред доношење устава 1910. Тим чином је и формално престао да делује српско-муслимански уставни одбор, као народни орган у том послу.⁵⁰ Решење о Босанском уставу донио је сам цар

47 Данило Димовић, *Из мојих усјомена: Босански сабор*.

48 Милорад Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини...*, 638.

49 *Истио*.

50 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava, 190–191*.

17. фебруара 1910. Више се нису питали ни аустријски, ни угарски парламенти, ни делегације, ни владе, иако су имале „одлучну ингенцију на управу Босне и Херцеговине, и за њу биле одговорне својим парламентима којим владар није дао никаквог законског уплива на Босански устав“.⁵¹

Увођењем октроисаног уставног поретка у Босни и Херцеговини, она није постала „посебно управно подручје“.⁵² У напорима да се у изради устава БиХ води рачуна само о интересима Монархије, Устав је, како каже Владимир Ђоровић, био „прилично реакционаран, са неодговорном владом, са једним генералом као шефом управе, без компетенција у војничким стварима и још увек у законодавству под контролом заједничких аустроугарских влада и њихових делегација, у којима Босна и Херцеговина нису имале својих представника“.

И као такав, Устав је био бољи „од чистог апсолутистичког режима, који је дотле владао“. Имала се у виду смена злогласног шефа унутрашње управе Косте Хермама и долазак на његово мјесто барона Карла Пинтера, за којег се држало да је „модерних схватања и пријатељ Срба“. И после доношења Устава остали су странци: заменик поглавара земље и четири члана Босанске владе, а ни један једини домаћи човек, „није имао среће да га управни кругови Монархије доведу до тог положаја“.⁵³

Чувајући интересе Монархије и њено дуалистичко уређење, властодршци су у уставу жртвовали многе интересе Босне и Херцеговине. Покрајине, на основу првог члана Устава, нису доживеле никакве промене у правно-политичком положају, нити добиле право да буду самостална земља у оквиру Монархије. Прелазећи из апсолутизма на уставно стање, Босна и Херцеговина је и даље остала, према обема половинама Монархије, у зависном, колонијалном положају, у каквом је била цело време после окупације. Не ушавши у састав једне или друге половине Монархије, и не поставши самостална земља у оквиру ње, као што је то био случај са њеним крунским земљама, Босна и Херцеговина је остала тзв. *cognus separatum*.⁵⁴ Третирајући је тако, министар спољних послова Ерентал је говорио „како она није држава ни субјект суверенитета, него само правно подручје Монархије, којим се олакшава рјешавање низа питања у Босни и Херцеговини“.⁵⁵ И као и такав и крајње „недемократски у вријеме када је цијела Европа прелазила на опште и једнако право гласа“, ипак је Устав „унио елементе демократизма и законитости у односу на оно што је у покрајинама раније постојало, или барем неке његове формалне видове. Такође су га српски политичари приказивали за нови оквир делатности“.

Карактер и функције Устава најбоље показују поређења са другим савременим уставима у покрајинама Хабзбуршке монархије, као

51 Данило Димовић, *Из мојих усјомена: Босански сабор*.

52 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 191.

53 Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, 332.

54 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 191.

55 Dževad Juzbašić, *Aneksija i problemi donošenja Zemaljskog ustava*, 196.

што су уставна повеља крунских земаља Моравске из 1906. и Буковине из 1910. Поређења говоре да је Босански устав из 1910. веома заостајао, нарочито у вези са легислативном влашћу и да је одредио да будући сабор представља „позорницу и оквир нових форми грађанског политичког живота у Босни и Херцеговини“.⁵⁶

Бројна ограничења у Босанском уставу произлазила су из колонијалне управе аустроугарских реакционарних властодржаца. Њиме је одређено да у делокруг Сабора не спадају уопште заједнички послови, ако су се и најмање тицали једне или друге државе Монархије и њиховог дуалистичког споразума из 1867, послова војске, трговине, монопола, укључења БиХ у царински савез са Аустроугарском према закону из 1879. године, као и њеног зависног односа према државама Монархије у смислу закона из 1880. Тиме, према Уставу, Босна и Херцеговина није могла преко Сабора да има никаквог удела у пословима заједничким за целу Монархију, без обзира на то што се радило о питањима која су за њу била од велике важности.⁵⁷ Устав је, гледано споља, оставио покрајине без права и икаквог карактера државе.⁵⁸

Као и неуставна апсолутистичка Босна и Херцеговина, и уставна је била „у уставоправном и политичком погледу пробни камен за Монархију“. Уставоправна Босна ставила је на пробу „ефикасност функционисања заједничких тијела Монархије“, а политичка Босна је „представљала искушења Монархијине моћи да ријешу јужнословенско питање или да пропадне на њему“.⁵⁹

Подрезивање уставности и задржавање странаца на власти, према искреном признању начелника Генералштаба барона Конрада фон Хецендорфа, чинило се с тога „што се није имало вере у лојалност српске већине“. Он је после проглашавања Устава инсистирао „да се компетенције војничког намјесника у тој земљи прошире на рачун грађанских власти“. Био је „одлучно против да се војничка и железничка питања Босне и Херцеговине препусте одлукама Сабора и успео је да се она, највећим делом елиминишу“, као и у томе „да пошта и телеграф остану у војничким рукама“, што је „сувише давало изглед продужавања војничке окупације“. Чак је енергично протествовао „када се један део кривичних послова одузео од војничких и предао грађанским судовима“.⁶⁰

Одредбама Босанског устава била је посебно утврђена економска зависност Босне и Херцеговине од Монархије. За разлику од других парламената Монархије, у којим се одлучивало о главним привредним питањима, трговинској и тарифној политици, разним правима привредног реда и сл., по Уставу, Босански сабор није имао право да о тим питањима каже своју реч. Задржавање царинског закона од 20. децембра 1879. значило је да царински приходи који су се тица-

56 Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvoj*, 276.

57 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 192–193.

58 Исио; Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvoj*, 37.

59 Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvoj*, 37.

60 Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, 332.

ли Босне и Херцеговине остану у Монархији. Колико је и политичка БиХ остала и после Устава зависна од Монархије и њене обе државе, види се и по томе што покрајине нису, као остале земље Монархије, имале право да „своје представнике изашиље у заједничке или посебне делегације, у којима се расправљало или пуноправно одлучивало о њиховој судбини“. Ни права која су по Уставу изричито спадала у надлежност народног представништва нису много вредела. Било је потребно за сваку законску основу Земаљске владе да се претходно дају сагласности обе владе, и аустријске и угарске. У Уставу је била прописана нарочита форма санкционисања у Сабору усвојених законских основа, које су могле ефикасно да пониште једногласне одлуке у Сабору. Да аустријска и угарска влада дају, накнадну, сагласност на изгласани закон било је потребно и да Земаљска влада предложи закон Заједничком министарству финансија, а када би све то прошло, да се обезбеди цареву одобрење и потпис. Владин законски предлог морао је да прође кроз пет различитих инстанци, које су имале право вета. У односу на Сабор, Земаљска влада имала је предност и у томе што Сабор није могао пре него што претресе Владине предлоге да расправља ни о каквим законским предлозима који су стизали од народних посланика или саборских одбора.

Устав је у вези са буџетом одредио толику Владиноу моћ да ту Сабор није имао никаквих овлашћења. Једноставно, Сабор је након свог успостављања могао да одобри само први буџет. Даље се Влада није морала бринути о судбини буџета, јер је била Уставом овлашћена да се служи старим све док не буде донесен нови. У случају да Сабор не заседа, Влада је имала право да за непредвиђене расходе троши суме које нису уопште биле одобрене у старом буџету и да те непредвиђене расходе касније стави до знања Сабору. Такво уставно право Сабора у погледу буџета није могло да има већег значаја, и било је без икаквих последица по неодговорну владу.

Не само да је Устав давао Сабору незнатне компетенције, него је у много чему ограничавао право његових чланова и тела. Владино представници, иако нису били одговорни Сабору, били су овлашћени да учествују у саборским седницама и говоре кад год нађу за потребно, а при томе су посланици били дужни да их увек слушају до краја. Посланици су могли преко председништва Сабора да подносе интерпелације, али се оне нису смеле у Сабору читати или претресати. Остављено је на вољу Влади да ли ће да одговара на поднесене интерпелација, а ако се то и догоди, Сабор није о томе имао право да расправља даље. Посланици, као појединци, и Сабор у целини нису имали право да се, у ма ком облику, уплићу у рад извршне власти и њених представника. Обезбеђен је био, за говоре и гласање, имунитет посланика у раду Сабора, али се та неповредивост није односила на лица која су то негде понављала и даље преносила. Ван Сабора имунитет посланика је био ограничен. Бирачи нису имали право да опозову посланика када он изгуби њихово поверење. У свом раду посланик је био независан и није смео да прима упутства ни од кога.⁶¹

Сами посланици нису могли да бирају Председништво Сабора, као што је то био случај у другим парламентима. Њега је владар имено-

вао на почетку сваког заседања, својим указом. Тако именовано и од владе зависно Предсједништво Сабора није могло да буде прави орган саборских посланика, који би њихове интересе у свему заступао.⁶²

Ограничену улогу Сабора делио је и његов Земаљски савет од девет чланова. И када би од њега Земаљска влада, аустријска или угарска влада и Заједничко министарство финансија затражили мишљење о јавним пословима у којима има удела и БиХ, оно није било обавезујуће ни за једну од тих страна.⁶³ И у постојању Земаљског савета одговорни аустроугарски државници видели су корист за Монархију. И поред зазирања од сувише далекосежних права Земаљског савета, министар Ерентал видио је у њему „сигурносни вентил против субверзивних тежњи и инструмент“ који ће одстранити „осјећај становника БиХ да су грађани другог реда, с обзиром на сва уставна ограничења и ускраћено право да учествују у раду делегација“. У Земаљском савету заједнички министар Буријан је видео „најбезболнију могућност да све жеље и притужбе усмјери на споредне колосјеке“. Имао је у виду убеђење да је „Јужни Словен велика причалица, која хоће да се саслуша, па макар се и не повело рачуна о његовим жељама“, па је зато „најбоље пустити људе да се у Земаљском савјету изговоре“.⁶⁴

У духу империјалистичких тежњи и у складу са савременим правним схватањима, Босански устав је изричито гарантовао основна грађанска и лична права: право слободног кретања и обављања рада, права својине, личну слободу, слободу вероисповедања, слободу збора, удруживања, штампе, неповредивост стана, тајне писама и др. Биле су то уставне одредбе о грађанским правима, које су, после дугог апсолутистичког раздобља имале у народу већег одјека, иако практично у току свог трајања никада нису остварене. Чак је и муслиманима зајемчено право да по шеријатским прописима „уређују своје породичне и женидбене послове, као и оне који су се тичали наслијеђивања мулка“. Остајући после, као и пре Устава, зависно подједнако од обе половине Монархије и у њеном склопу, становништво БиХ остало је без држављанства, једноставно третирано земаљским припадницима.

Иако Устав није обезбедио демократски развој покрајина допринео је, у знатној мјери, општем развоју Босне и Херцеговине и грађани аустроугарске дуалистичке политике преко Сабора, његовом класном и конфесионалном саставу, чиме је омогућио режиму одржавања супротстављања једне конфесије другој и једне класе другој. Иако је то значило гажење општих принципа једнакости људи и основних грађанских слобода, оно је спречавало коалиције у Сабору против владајућег режима.⁶⁵ Својим залагањем за „равнотежу и осигурање свакој од три главне вере одређеног броја представника у Сабору“,

62 Dževad Juzbašić, *Aneksija i problemi donošenja Zemaljskog ustava*, 197.

63 Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 191–192.

64 Владимир Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, 332–333.

65 Хамдија Капицић, *Припремање уставног периода*, 143, 154–155, 159–160.

режим је пројектовао „такво земаљско представништво које је одговарало верским приликама и чувало од старине наслеђен ред, који се у изборима делио у три курије“.⁶⁶

Према Уставу, прва курија, и из ње прва изборна класа, састојала се у социјалном погледу, од феудалаца земљопоседника, угледних конзервативаца, бегова и ага. Очекивало се да ће они постати држави веран елемент преко којег би се, попут Калајеве политике, требало у Сабору политички ослањати на њих, као феудалце, како би се у изборима осигурало муслиманско становништво. Друга класа прве курије, коју су чинили индустријалци, велики трговци, банкари, високошколци, чиновници, учитељи, свештеници, официри и војни пензионери, требало је да настави континуитет у привредном и политичком развитку земље. Како је режимска равнотежа изједначавала другу градску курију, коју су махом чинили муслимани и трећу – сеоску, са претежним бројем Срба, муслиманска делегација је, у посети цару, приговорила на давање мандата трећој курији. Цар је, поред осталог, одговорио: „Посебни интереси муслимана најбоље су очувани конфесионалним распоређајем изборних котара, јер овај осигурава вашим истовјерницима у будућем Сабору онај број мандата који им припада по броју становништва. У особитој важности великих посједника узимало се и то што им је у првој курији и посебној изборној класи придружено пет мандата“.⁶⁷ Спречавање могућности да изабрани посланици теже ка реформама Устав је обезбедио именовањем у Сабор 20 вирилиста, који су имали знатан положај, функцију и углед, и тако били „државотворни елемент“.⁶⁸ Уставним одредбама улога Сабора свела се на „просту формалност, саборисање без права да се у њему решава пуноправно, ма о чему“.⁶⁹ Иако је Устав донесен у корист Монархије а на штету Босне и Херцеговине, он је имао и обрнуте резултате. Дао је српском националном покрету у Босни и Херцеговини више могућности легализовања и у великој мери довео сељаштво на позорницу, што је „немерљиво повећало присуство српског националног иредентизма“. Он је „мање усређио аустроугарску владајућу класу, јер је показао једино то да се не може управљати никаквим демократским средствима, па чак ни њиховом далеком заменом“.⁷⁰

Због одјека резултата рата балканских савезника са Турском међу Словенима у Монархији, Влада је настојала „да умањи демократију у уставном механизму који је створен 1910.“ Цар је својом одлуком још пре почетка рата, 1. априла 1912. укинуо положај цивилног адлатуса који је водио послове администрације и у њој директно ан-

⁶⁶ *Истио*, 151.

⁶⁷ Todor Kruševac, *Politički okviri Bosanskog ustava*, 192.

⁶⁸ Милорад Екмечић, *Национална политика у Босни и Херцеговини*, 640; В. Скарић, О. Хури-Хацић, Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под аустроугарском политиком*, 132–135.

⁶⁹ Милорад Екмечић, Утицај балканских ратова 1912–1913. на друштво у Босни и Херцеговини, у: *Марксистичка мисао IV*, Београд 1987, 137; Hamdija Kapidžić, *Previranja u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine*, у: *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo 1968, 109.

⁷⁰ Милорад Екмечић, *Национална политика у Босни и Херцеговини*, 640.

гажовао генерала Поћорека као поглавара покрајинске владе. Тиме је почело стално јачање „прикривеног апсолутизма“, чији ће процес сасвим ојачати увођењем ратног стања 1914. и довести током њега до затварања Сабора, без дирања у Устав.⁷¹

⁷¹ Милорад Екмечић, *Ушлицај балканских ратова*, 137–138.

Bosnian Constitution of 1910 was passed in difficult times and strained inner and international circumstances. In such condition of a colonial occupation and political organization on national and religious basis, this constitution, as it was the case with all movements for liberation, was not a product of a battle of the population with the foreigners but was an “imposed compromise”. There did not exist any organized national and political power for such kind of struggle. Those who were present, like leaders of the newly arisen civic political groups, avoided any action on side of the people, partly because of the feudal and clerical interests. It was because of their class interests that they were adjustable to the foreign authorities. The powers of opposition, like workers and their movement, were at the beginnings of founding and organizing themselves and lacked the support of the far numerous peasant masses and contact with other progressive social forces.

This constitution was imposed by foreign invader in form of the “extraordinary” gift which did not satisfy the population because it served to extinguish the revolutionary national fire. At the same time, it reflected reactionary beliefs of the foreign aggressor and represented, formally, a kind of progress while being, in fact, in its greater part, a confirmation of the existing state formed in the long period of the occupational absolutistic rule. B&H remained dependent on the Monarchy, with bureaucratic Government which was in no way responsible to the *Sabor*, which was national representative body of “little influence”, without constituent initiative and with limited legislative functions. This is why the Constitution of 1910, with its main regulations represented a new form of the old absolutism and in its essence was an “illusion”. Of utmost importance were Hungarian jealousy and fears that solving of the Bosnian question would be followed by settling of the Yugoslav issues. Also, the Austrians were suspicious of the population, especially of the Serbs. Because of such politics, and, after the Constitution, the problem of Bosnia and Herzegovina remained an “open wound”, said in words of the very joint Minister of finances, Stefan Burijan, a long-standing supreme chief of Bosnia and Herzegovina’s government.

Bearing in mind the “wound” which Bosnia and Herzegovina experienced with the Constitution of 1910 in World War I, in order that the Constitution of Deiton should not become a new “permanent wound”, a new constitution should preserve the principles of Deiton. It should, also, have “special connections” of not only of Republika Srpska with Serbia but of Muslim-Croatian’s Federation with Croatia, too. Also, both of them, as well as the State of Bosnia and Herzegovina have similar or same ethnical and religious structure with those of Serbia, Croatia and Montenegro. The State of Bosnia and Herzegovina, as well as Republika Srpska and the Federation should involve in a struggle which would suppress Serbian and Croatian separatism. It should, also, calm the Bošnjaks and prevent possible pretensions of Serbia and Croatia on Bosnia and Herzegovina. In this way, the new Constitution could have a better future than the Constitution of Deiton, and, especially, the Bosnian Constitution of 1910 have had.